

# HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR  
I. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL



Felelős szerkesztő:

Varga Zoltán

Felelős kiadó:

Dr. Tóth Máté, a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár igazgatója

Kiadja:

Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár  
2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Tördelés:

Nagy Réka

A borítón Pásztor Balázs fotója látható

ISBN 963-978-7521-95-9

# HELYTÖRTÉNET ÉS HELYI KÖZÖSSÉG

A HAMVAS BÉLA PEST MEGYEI KÖNYVTÁR  
I. HELYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL



Szentendre, 2024

## TARTALOM

Bevezető	3
Balogh Dávid: A fóti lakodalmi szokások kutatása	5
Balogh Gábor: Mende és településrészei – A helynevek eredete és jelentései	20
Becz Viktória Ildikó: Csendes füstölgés a „szivarról”	37
– A lakihegyi rádióállomás és környéke a két világháború közötti közvélekedésben	
Czentár László: A pátyi református templom építésének története	56
Csóka Géza: Monorierdő templomos helyei	67
Fogarasy Attila: Moór Anna, a „varázs leány” 250 éves	84
G. Furulyás Katalin: Nagykovácsi könyvtárügyének 120 éve	100
Grosz Kornél Ágostonné: Akikre büszkék vagyunk Domonyban	114
Hock Bertalan: Dunabogdány utcaneveinek kialakulása a 19. század végén	125
Kiss Gábor: Árnyak a pusztán – Halmy József és családja	139
Koczó József: Az örökkévalóság háza Vámosmikolán –	158
A zsidó temető sorsa az ezredfordulón és vázlatos sírkatasztere	
Komáromi-Raisz Borbála: SzentENDRE és Szent ANDRÁS	181
Kürti György: „Trianon” hatása a Czeglédi Magyar Királyi Állami Kossuth Főgimnáziumban	189
Lehoczki Zsuzsanna: Az 1838-as jeges árvíz hatása Érd városszerkezetének átalakulására	211
Liebhardt András: Adalékok a dunabogdányi németek kitelepítéséhez (1945–1948)	222
Miss Nándor: Szigetszentmiklós megformálója, a Csepel Autógyár	240
Mlecsenkov László: Szükségképolnától az állandó templomig –	253
Az Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templom története Halásztelken	
Szarvas Angéla: A birtok, az épület, az udvar a 20–21. századi Tápió-vidéki tanyavilágban	265
Varga Zoltán: Maglódok – Egy település nevének keletkezéstörténete és etimológiája	284

## NAGYKOVÁCSI KÖNYVTÁRÜGYÉNEK 120 ÉVE

### A KEZDETEK

Nagykovácsi első népkönyvtárát 1902-ben alapították. A kezdetek után kutatva két korábbi „könyvtári” előzményre bukkantunk, amelyet érdemesnek tartunk kiemelni. Érdekes, hogy a három különféle indíttatású „könyvtár” alapítása nagyon közeli: az 1800-as évek vége, az 1900-as évek eleje, bár a Tisza-könyvtár nyilván egy családi gyűjtőmunkára épül, és alapítása nehezen lehetne megállapítható, de mint értékről ez idő tájt írnak róla.

Angeli Márton plébános 1898-ban Reitter igazgatótanítóval együtt alapította meg a Katolikus Olvasókört, amely egy vallási alapokon nyugvó kulturális férfiegylet volt. Ám az egyesületi életre Kovácsi még nem volt eléggé érett, írta Greszl Ferenc plébános helytörténeti munkájában.<sup>2</sup> Hároméves tevékenység után a kör feloszlott, mert a tagok nem akartak tagdíjat fizetni.

Nagykovácsi a Tisza család jóvoltából egy gazdag magángyűjteménnyel is rendelkezett. Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai* című 1896-ban kezdett 1910-ig szerkesztett munkájában Nagykovácsi címszó alatt megemlíti a Tisza-kastély műkincseit, amelyek közé, leírása szerint festmények (Pállik Béla állatképei), értékes családi képek, Indiából hozott fegyverek tartoztak – és egy 3000 kötetes könyvtár is.<sup>3</sup> Természetesen ez a magánkönyvtár nem a falu lakosságának művelődésére vagy szórakoztatására szolgált.

Szabolcsi József tanulmányában bukkantunk arra az információra, amely szerint: „A Községi Népkönyvtárát 1902-ben a Földművelődésügyi Minisztérium alapozta meg 173 kötettel.”<sup>4</sup> A tanulmány az adat forrásaként az Állami Levéltárt jelölte meg. Ezen a nyomon indultunk el. A dokumentumok ma a Pest Megyei Levéltárban vannak, ahol nyomára is akadtunk az egykori községi

---

<sup>1</sup> G. Furulyás Katalin Nagykovácsiban az Öregiskola Közösségi Ház és Könyvtár intézményvezetője, helyismereti könyvtáros, szociológus. Az előadás több képpel illusztrált változata a konferencia után megjelent G. Furulyás Katalin: Nagykovácsi könyvtárügyének 120 éve. *Nagykovácsi Helytörténeti Értesítő*, 2022. 1. szám [2023. június], 1–12.

<sup>2</sup> Greszl Ferenc: *Nagykovácsi honismereti olvasókönyv. A németek lakta magyarországi község története és sorsa*. Nagykovácsi, 2005. 63.

<sup>3</sup> Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I-II.* Budapest, Országos Monografia Társaság, 1910. 99. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021. 29–44.

<sup>4</sup> Szabolcsi József Adalékok Nagykovácsi történetéhez. In Szabolcsy József – B. Szatmári Lajos – Jablonkay István: *Adalékok Nagykovácsi múltjából*. Nagykovácsi, 2001. 26.

képviselő-testületi ülések jegyzőkönyveinek. Ezeket tanulmányozva kiderült, 1900-ban már megvolt a szándék, egy tényező hiányzott a nemes gondolat végrehajtásához, ez pedig a pénz volt. Két évet kellett várni, hogy megérkezessen a miniszteri támogatás, és kezdetét vehesse a könyvek kölcsönzése. Az eredeti dokumentumokról fotókat készítettünk, mert szeretnénk azokat megismertetni a közönséggel. Elkészítettük a jegyzőkönyvek leiratát is a könyvebb befogadás kedvéért. (A fotók és a jegyzőkönyvek leiratait is szerepeltettük a 2022-es helytörténeti kiállításon az Öregiskola Közösségi Ház és Könyvtár intézményében.)

A levéltári jegyzőkönyvek az alapítás évét tehát pontosan kijelölik. Az állományról annyit tudhatunk, hogy a 173 könyv magyar nyelvű volt. Az idősebb, magyarul nem tudó olvasók számára a „Fehéralapból” vásároltak német nyelvű könyveket. A Fehéralap Fejér György, Nagykovácsi egykori tudós plébánosának alapítványa, amelyet a községből távozva a nagykovácsiai számára hozott létre.<sup>5</sup>

Az első népkönyvtár működéséről az 1900-as tervek igazítanak el minket. Nagykovácsi első könyvtárosa az akkori jegyző, Gyulay Sándor volt.<sup>7</sup> A jegyzőkönyv alján látható az aláírása, de a címtárakból, egykori közlönyökből is nyomon követhető személye. Gyulay később Pesthidegkúton főjegyző lett, sőt országgyűlési képviselőként is ténykedett. A millennium idején lett Nagykovácsiban vezető jegyző, 1912-ig itt dolgozott, tehát a könyvtáralapítás idején a testület rábízta a könyvtári óra ügyét, a vasárnap reggeli nyitva tartást, amelyet feltételezhetően a vasárnapi miserend szerint alakítottak így.



1. ábra: Fejér György tudós paptanár, nagykovácsi plébános (1796–1808)  
Forrás: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet.*  
A–K. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.<sup>6</sup>

A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a könyvtár – feltételezhetően az egy szekrény könyv – a község házában volt. A község háza 1898-ban épült, és a mai napig betölti ezt a funkciót, azaz a mai Polgármesteri Hivatal épülete az első hivatali épület. Egy 1904-ből származó képeslap is megerősíti ezt az állítást. Itt működött tehát az első nagykovácsi nyilvános népkönyvtár.

<sup>5</sup> G. Furulyás Katalin: Fejér György, a tudós paptanár Nagykovácsiban. *Nagykovácsi Helytörténeti Értesítő*, 2021. 1. szám. 1.

<sup>6</sup> Lásd online: [www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/fejer-gyorgy-7557C](http://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/fejer-gyorgy-7557C).

<sup>7</sup> Szentmiklóssy Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona. (A magyar legújabb kor története)* Budapest, a magyar feltámadás lexikona kiadása, 1930. 41.



2. ábra: Képeslap a község házával, 1904  
Forrás: magángyűjtemény

Elgondolkodtató, miért gondolta feladatának a földművelődésügyi miniszter, hogy könyvtárat alapítson Nagykovácsiban? 1902-ben Darányi Ignác töltötte be a pozíciót. Még az életrajzi lexikon műfajának megfelelő rövid leírása is a jelentős cselekedetei között említi, hogy népkönyvtárakat létesített. Tehát nem egyedi jelenséggel állunk szemben, hanem mozgalom részeként létesült könyvtár a településen. A *Budapesti Hírlap* 1901. december 25-i száma pontosan ezer népkönyvtár létrehozásáról ad hírt. „A karácsonyi ünnepek során látván a betű győzedelmét, azt a derűs, lelket nemesítő hatást, melyet Darányi kulturfegyverével elért: igaz elismeréssel üdvözljük azt az államférfiut, a ki ezt a kulturtényezőt tárcája egyik sikert látott agendájává tette.”<sup>9</sup> 1902 karácsonyán ugyanez a lap már 1200 népkönyvtárról tudósít, amelyben már benne volt a mi könyvtárunk elődje is, a 20 koronás szekrényvel és az 50 koronás alapítványi támogatással.<sup>10</sup>

Változatlanul munkálkodhat bennünk a kérdés, miért a földművelődésügyi miniszter vállalta fel ezt a missziót? Ezidőben Wlassics Gyula volt a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter, a kultúra még nem számított miniszteriális tényezőnek. 1949-ben létesült csak egy, a kulturális ágazat irányítására

<sup>9</sup> [Saját tudósító]: Ezer népkönyvtár. *Budapesti Hírlap*, 1901. december 25. 12.

<sup>10</sup> [N. N.]: Ezerétszáz falusi népkönyvtár. *Budapesti Hírlap*, 1902. december 24. 10.

szánt önálló minisztérium. Ágazatpolitikai kérdésekben témánkat érintően felesleges kutakodni, sokkal érdekesebb a korabeli sajtó és a későbbi források vizsgálata. Darányi egyértelműen közművelődési céllal alapította a könyvtárakat: a szépirodalmon át, akár a könnyen értelmezhető irodalmakon keresztül is, a szakirodalmat befogadni képes gazdálkodói kört kívánt kinevelni. „A szépirodalom selyempapirosába csavarta a voltaképpeni eddig érintetlen orvosságot, hogy a falu népe az ő gazdasági viszonyaival számot vető s értelméhez mért gazdasági könyveket is olvasson.”<sup>11</sup>

## A LEVÉLTÁRBAN TALÁLT JEGYZŐKÖNYVEK

### *Az 1900-as jegyzőkönyv leirata*<sup>12</sup>

A tárgysorozat második pontja

Népkönyvtárak felállítása

11/kgy. 1900

2. Előadó előterjeszti, hogy kívánatos volna, ha a községben egy ingyenes népkönyvtár létesítenék, amelyből a kisgazdák v. gazdasági munkások ingyen kaphatnának hasznos olvasmányokat. Indítványozza, hogy a képviselőtestület folyamodjék nagyméltóságú földművelésügyi miniszter Urhoz, - megfelelő anyagi segély utalványozása végett.

Határoztatott:

12/kgy 1900

A képviselőtestület az előterjesztés elfogadásával elhatározza, hogy a községben ingyenes népkönyvtárat létesít, mivel azonban a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, feliratilag felkéri a m. kir. földművelődésügyi miniszter úr Nagyméltóságát, hogy a könyvtár létesítéséhez szükséges összeget, állami segélyként kiutalványozni méltóztassék.

Az előjáróság megbizatik, hogy a segély kiutalványozás esetén a népkönyvtárat a község háza épületében rendeztesse be. A népkönyvtár kezelésére a községi jegyző kéretik fel s bizatik meg.

A népkönyvtár kezelésére a következő szabályok állapíttatnak meg. A népkönyvtárat a képviselőtestület által kijelölt helyen, zárható szekrényben, felelősség terhe mellett a könyvtárnok kezeli. A könyvtárnok a könyveket a község előjárósága által a község pecsétjével lebélyegezteti, megszámozza, azokról szoros sorszámmal ellátott címénytárat vezet, a kölcsönzött könyvekről pedig naplót, melyben egyszersmint a kölcsönzők az átvételt elismerik, tartozik minden vasárnap 8 órától 9-ig a könyvtár helyiségében a könyvek kölcsönzését, illetve visszavételét eszközölni.

A község képviselőtestülete minden évben legalább egyszer kiküldött tagjai útján a népkönyvtárat a címénytár és a kölcsönző napló összehasonlítása mellett megvizsgálja.

A népkönyvtárból könyveket a község minden egyes megbízható lakosa kaphat kölcsön és pedig egyszerre egy kötetet legfeljebb 2 heti időtartamra. A könyvek megrongálása esetén minden kikölcsönző felelős a kárt megtéríteni, elrontása esetén pedig a könyv árán kívül 1 korona büntetést is fizet.

Az e címen beszedett pénzek átvétele a könyvtárnok által a kölcsönzésekről vezetett naplójában feltüntetendő s a község pénzárába befizetendő.

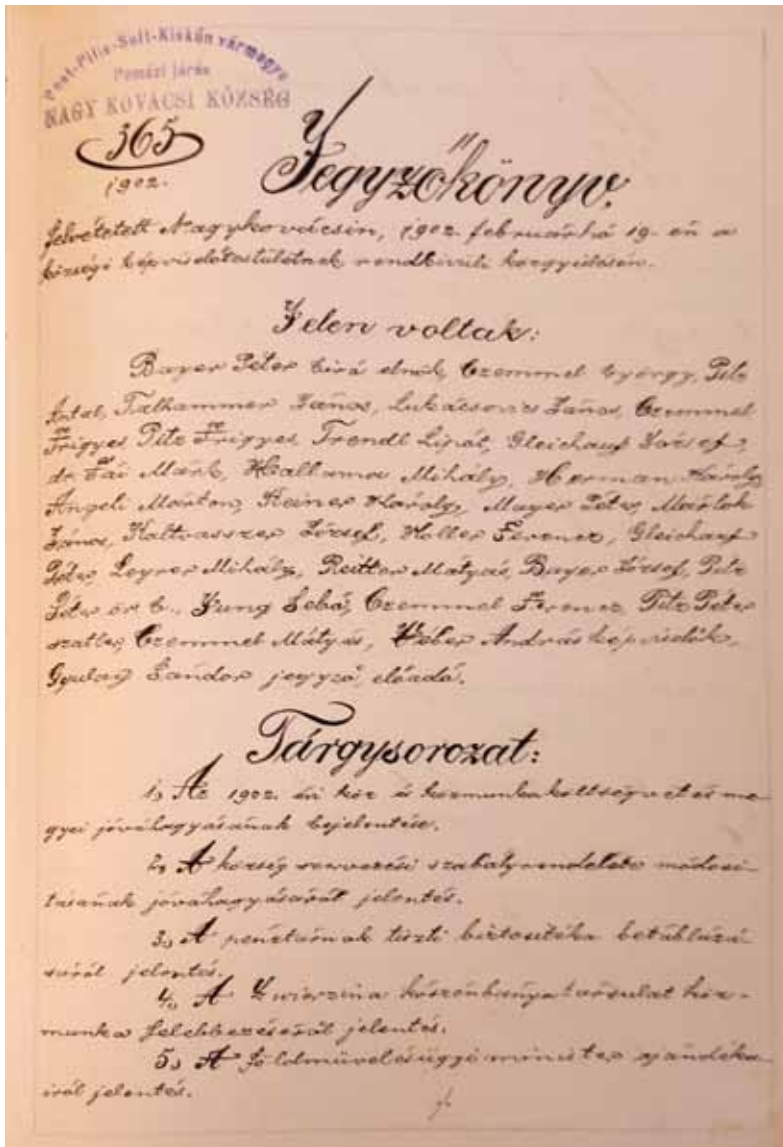
<sup>11</sup> Uo. 11.

<sup>12</sup> A leiratok készítésénél az eredeti írásmódot követtük – G. F. K.



A könyvtárnok minden évben előterjesztést tesz még a költségvetés egybeállítása előtt a képviselőtestülethez az évben mely új könyvek lennének a népkönyvtár részére beszerzendők.

Jelen határozat 15 napi közszelemlére kiteendő s annak jóváhagyása a vármegye törvényhatósági bizottságától kívárandó, – a földművelődésügyi magyar kir. miniszter Úrhoz a segély iránti kérvény a törvényhatóságilag jóváhagyott határozattal együtt felterjesztendő.



3. ábra: Az 1902-es jegyzőkönyv eredeti 1. oldala  
Forrás: Pest Vármegyei Levéltár, a szerző fotója

## Az 1902-es jegyzőkönyv

A tárgysorozat ötös pontja

A földművelésügyi minister ajándékairól jelentés

5. Előadó jelenti, hogy a nagyméltóságú m. kir. földművelődésügyi minister Ur a községi népkönyvtárat 173 kötet könyvvel megalapította. 20 Korona segélyt küldött a könyvtári szekrényre.

9/kgy. 1902. határozatott

Ezen jelentés örvendetes tudomásul vétetik és a nagyméltóságú Minister ezen kegyéért jegyzőkönyvi köszönetet mond a képviselőtestület.

A tárgysorozat hatos pontja

6. Előadó jelenti, hogy miután a népkönyvtár könyvei mind magyar nyelvűek, már pedig az öregebbek között többen vannak, kik szívesen olvasgatnának, de a magyar nyelvet nem bírják, a Fehérlapból bizonyos összeget német nyelvű könyvek beszerzésére kiutalványozandó lenne. Egyhangulag.

10/kgy. 1902 határozatott

Előadó jelentésére a Fehérlap pénztárából 50 Korona kiutalványoztatik, a könyvek bevásárlására az elöljáróság utasítatik.

## A II. VILÁGHÁBORÚ ÉS A KITELEPÍTÉS UTÁN

A boldog békeidők után a két világháború és az 1946-os kitelepítés évei nyilván nem tették lehetővé, hogy a község vezetősége, a település intelligenciája és az olvasóközönsége komolyan foglalkozhasson Nagykovácsi könyvtárával. Az eredeti népkönyvtári könyvek egyike sem került elő mind ez idáig, bár erről még nem mondtunk le teljesen. (A mostani könyvtári állományba nem kerültek át, de hogy teljes mértékben odavesztek-e, széthordták volna, vagy ideológiailag nem feleltek meg az ötvenes évek új eszméinek, ezért likvidálták-e őket – ezekre a kérdésekre eddig még nem találtunk magyarázatot. Sajnos a Tisza-kastélybeli 3000 kötet sorsa is ismeretlen.) Egyik interjúalanyunk emlékezett arra, hogy az új iskolavezetés, az ötvenes években az akkori iskolai könyvtárat jelentősen szelektálta, de arra sincs bizonyítékunk, hogy a népkönyvtári állomány átkerült volna a községházáról az általános iskola bármely épületébe.

A községben a sváb lakosságot érintő, szinte százszázalékos arányú kitelepítés olyan mértékben szakította meg a helyi fejlődés, történetírás, állományörzés, gyarapítás menetét, hogy inkább azt kell gondolnunk, ez az állomány teljesen eltűnhetett. A katolikus plébánia régi könyvtárában is kerestünk „Népkönyvtári” jelzetű könyveket, ez idáig sikertelenül.

Az átrendeződés, a falu újratelepítése után egészen 1968-ig nincs feljegyzésünk a könyvtárról. Egészen bizonyos azonban, hogy korábban is működött, már a háború után, mint ahogyan az erősen szelektált és újragondolt állományú iskolai könyvtár is. A községi krónikákban (Szatmári Lajos tanár és társai munkáiban) 1968-nál találjuk meg az első beszámolót: Bérces Imre tanár könyvtáros tájékoztatása szerint a könyvtár állománya 3017 könyv. Az év állománygyarapodása 300 mű, 6854 forint értékben. A könyvtárnak 346 tagja volt, a 14 év alatti, gyerekolvasók száma: 161 fő. „Viszont szomorúan számolt be Bérces kartárs arról, hogy a hidegek beálltával be kellett szüntetni a könyvkölcsönzést a helyiség fűthetlensége miatt, az átalakításnál rosszul oldották meg a kémény tisztítását.”<sup>13</sup> A könyvtár ez időben a Kolozsvár téren, az Ady Endre Művelődési Otthon hátsó épületének egy részében működött. 1969-ben könyvtárfejlesztésre 14 ezer forintot költöttek. Összehasonlításképpen: a Művelődési Otthon támogatására 11 ezer forint jutott. A könyvtár elhelyezése mégsem volt megnyugtató. 1971-ben ugyan a korábbi, a kultúrház egy piciny, ruhatárnak készült helyiségéből kikerülhetett egy nagyobb szobába, de ez is az udvar hátsó részében, a vasbolt raktára utáni nedves, kifűthetetlen, betonpadlós helyiségben volt. 1972-ben a földművesszövetkezet által üzemeltetett eszpresszó bekerült a könyvtár előterébe, ez csökkentette a könyvtári funkció terét. A hátsó épületbe a sáros udvaron vagy a beékelődött magánház tornácán lehetett bejutni. Heti két alkalommal volt két-két délutáni óra a kölcsönzési idő.



4. ábra: Az Ady Endre Művelődési Otthon, 1977

Forrás: B. Szatmári Lajos (szerk.): *Községi krónika*, 1977. Kézirat. 546.

<sup>13</sup> B. Szatmári Lajos (szerk.): *Községi krónika*, 1968. Kézirat. 34.

1977-ben a Járási Pártbizottság engedélyével a községi könyvtár a pártházba költözött, a Kossuth utca 64-be. (Ma '56-os Emlékszoba, Zeneiskola, Német Nemzetiségi Emlékszoba.) Ekkor az állomány 5791 kötet, és mindösszesen 158 olvasót tartottak nyilván. Bár a könyvtár új bútorzatot kapott, azonban költöznie kellett a pártházból, mert az Ifjúsági Klub megalakulása helyet kívánt. 1979-ben a volt húsbolt két helyiségét alakították át könyvtárrá a Béke (ma Száva) utcában. A két terem területe 50 négyzetméter volt. „Megnyitó beszédében elmondotta Tóth elvtárs, hogy ez a hely és ez az alapterület nem elégítheti ki a község ilyen irányú kulturális igényét. Nem jelent túlságosan távoli megvalósulást az a terv, hogy majd az 1980-ban felépülő iskolaszárny emeletén alakítanak ki egy újabb, korszerűbb Községi Könyvtárat.”<sup>14</sup>

A hatvanas-hetvenes évek húsz évében tehát a könyvtár sok költözésen esett át, kényelmes, komfortos helye nem lehetett. Állandó, főállású munkatársa sem volt. Az állománya ugyan folyamatosan növekedett, de a hideg, az állandó költözések nem kedveztek az olvasói létszám növekedésének.

## KÖNYVTÁR AZ ÁMK-BAN

Az 1970-es évek közepén a neveléstudomány és az építészet nemzetközi tapasztalatokra figyelve létrehozott egy újfajta nevelési-oktatási-művelődési intézményi formát, amelyet kezdetben nevelési központnak, majd később általános művelődési központnak (ÁMK) neveztek el. 1974-ben Heves megyében elindult egy kísérlet, ahol az oktatási és művelődési tárca, tárcaközi bizottsággal és háttér-intézményekkel megerősítve (Népművelési Intézet) dolgozott. Ebben a kísérletben akkor négy településen indult el ez az intézményi munka: Sarudon, Besenyőteleken, Nagyúton és Füzesabonyban.

A kísérlet lényege, hogy a kisebb településeken (jellemzően falvakban vagy lakótelepi városrészekben) megpróbálták az intézmények működését optimalizálni. Így térben, funkcióban és a humánerőket együtt használva összeolvasztották a nevelési, az oktatási, a művelődési, a közösségi és a könyvtári funkciókat. A modern elképzelés a nyugati építési jópéldákon keresztül olyan épületeket eredményezett, amelyek eleve erre a komplex, többfunkciós működésre voltak tervezve. A magyar adaptáció is igyekezett ennek megfelelni, bár nem minden esetben sikerült természetesen teljesen új épületeket létrehozni.

Építészkrörökben Jeney Lajos, Kiss István és Sztrogh György volt az ÁMK-mozgalom letéteményese, a tartalmi kérdésekben Trencsényi Lászlót, Mihály Ottót, Vaikó Évát, Vészi Jánost, Zay Bélát tartották kiemelkedő elméleti személyiségnek. Hogy kapcsolódik mindez a nagykovácsi könyvtártörténethez?

<sup>14</sup> B. Szatmári Lajos (szerk.): *Községi krónika*, 1968. Kézirat. 186. Tóth László a Hevesi Ákos Nevelőotthon igazgatója, illetve a község párttitkára volt.

Kertai Tamás tanácselnök vezetése idején, 1979-ben, az 1940-ben épült iskolán egy héttantermes bővítést végeztek. Ekkor jött Kertai ötlete – feltételezhetően nem függetlenül a Nagykovácsit és Besenyőteleket összekötő szálaktól<sup>15</sup> – hogy a művelődési házi funkció az új kibővített iskolában, azaz az ÁMK-ban kapjon helyet. Az építkezés és bővítés már a tanácselnökváltás után, 1981-ben, Tokody Zoltán idején folytatódott, és 1982 augusztusában adták át az új emeleti részt, három új tanteremmel és a 120 négyzetméteres könyvtári kölcsönzőt, illetve ugyanakkora olvasót is terveztek a tetőtérbe.

A művelődési házi, színháztermi funkciónak a bővítés első szakaszában megépült földszinti osztályteremek adtak otthont. Az egyik tanterem szintje emelhető volt, ez lett a színpad; a másik két tanterem közötti mobil, felemelhető vasfalat felhúzva pedig máris a nézőtér széksorai alakulhattak ki. A tervezőasztalokon és a propagandaanyagokban igen tetszetősen körvonalazódó, modern elképzelés annál nehezebben működött a gyakorlatban. Az osztályteremek szétnyitása a tanítókat nagy és pluszmunka elé állította, miközben a színpad sajnos minden paraméterében kicsi volt. A funkciók ahelyett, hogy segítették volna, inkább gátolták egymást. A pedagógusok: tanítók, tanárok vonakodtak felvállalni a művelődésszervezés feladatait, az immár igazgató Bérces Imre (aki az ötvenes évek könyvtártörténetében már felbukkant) le is mondott, nem vállalva az új szemléletű menedzser-igazgató státuszát.

Nagykovácsiban 1977 telén még nagykabátban tanították a gyerekeket. Az akkori tanácsvezetés vállalta, hogy megépíti a komplex intézményt, ahol végre legalább nem fáznak, de ennek az lett volna a feltétele, hogy a tanárok vállalják, hogy a közművelődés letéteményesei is lesznek. A nemzetközi trendektől ez a rögválóságon nyugvó alku elég távol állt, és nem is működött sokáig.



5. ábra: Olvasóterem az Általános Művelődési Központban, 1981  
 Forrás: B. Szatmári Lajos (szerk.): *Községi krónika, 1981*. Kézirat  
 [számozatlan oldal]

Az iskola nagy épületében, az emeleten azonban a könyvtár szép, méltó körülmények közé kerülhetett. A tetőtéri olvasóterem azonban valószínűleg sohasem valósult meg, vagy csak nagyon rövid ideig működhetett, a helyén ugyanis egy korszerű rajz-művészeti nevelés tanterem lett. A színházterem, a közösségek élete, a közművelődés ügye minimális megközelítésben rendezett körülmények közé került.

<sup>15</sup> Az 1946-os sváb kitelepítés után Besenyőtelekről sok telepess család érkezett, így egyfajta különleges testvérköziségként működött a két település.

Az 1988-ban átadott sportcsarnok a mai napig az általános iskola tornaterme, amely összehasonlíthatatlanul jobb feltételeket adott a tanuló ifjúságnak és a lehetőségek szerint a lakosságnak is. (Ez alatt egy 25 méteres tanuszoda is épült volna, ezt azonban már a minden innovációra nyitott utolsó szocialista vezetés sem tudta átvinni.)

Az általános művelődési központ megszűnése után a könyvtár mint intézményegység a közművelődéssel együtt egy roppant korszerűtlen forma, a klubkönyvtár elnevezésű intézményi struktúrába kényszerült. (Említsük meg a két intézményvezetőt az alakulás idejéből: Andriska Pál közművelődési-könyvtári igazgatót és Vityiné Jakubács Edit igazgatót!) Ezt a formát a kis településeken szokták választani a fenntartók, ahol nincs kultúrház, legfeljebb egy kisebb állományú könyvtár működik néhány klubbal, szakkörrel.

Az ÁMK megszűnése után jó ideig a klubkönyvtár volt a település egyetlen közösségi-közművelődési objektuma. Ezekben az években az általános iskola emeletén, azaz babakocsival vagy kisgyerekekkel, idősebb olvasók számára gyakorlatilag megközelíthetetlen módon, a tanórák rendje szerinti regulában tartva működött a könyvtár. Viszont eredménynek tudhatjuk: főállású, szakképzett, a könyvtár ügyével foglalkozó munkatárs állt a terület szolgálatában, többnyire egy félállású vagy egy a nyugállományból közreműködő kolléga segítségével. Sporethné Kerékgyártó Katalin volt ekkor a könyvtári szervezeti egység igazgatója.

Talán már említésre sem méltó (bár napjaink változásai ebben újra megingathatnak minket), hogy a könyvtár télen melegben, jól fűtött helyiségben várta az olvasókat. Nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, hogy ezekben az években a Kultúrház (ahogyan mindenki hívta) a Kolozsvár téren és az Öregiskola épülete is magára maradt: funkciójuk nem volt, a két régi, sváb időkből ránk maradt porta egyre pusztult, mállott.

## AZ ÖREGISKOLA

A Nagykovácsi Öregiskola Közösségi Ház és Könyvtár alapítása 2007. szeptember 16-án történt. Az épület technikai átadása, berendezésének lépcsőzetes elkezdése, birtokbavétele a lakosság és közösségei által 2006 augusztusa óta történt. A már az ezredfordulón is 8000 fő körüli lakosú település ezt megelőzően egyetlen önálló közművelődési, illetve közgyűteményi épülettel sem rendelkezett. A kilencvenes években a formálódó önkormányzat, az első képviselő-testületek teljesen leromlott állapotú épületállományt találtak.

Ezen épületek: a működő, de teljesen lestrapált iskola épülete a benne lévő Klubkönyvtárral (ekkor az ÁMK-t már megszüntették). A Kolozsvár téren üresen várta sorsát az életveszélyesnek

nyilvánított Kultúrház. A Kossuth utcában, az Újiskolával szemben szomorkodott a régi iskola, amelyet minden, gyerekkorát a faluban töltő nagykovácsi Öregiskolának hívtak. Nagyon leegyszerűsítve: a közművelődési feladatokra alkalmas, méltó helyszín nem volt a faluban. Az Öregiskola épülete, hiába állt a falu főutcájában, az Újiskolával szemben, közel a főtérhez, apránként az enyészeté lett. Az építészeti bejárások egyértelműen megállapították, szinte a leggazdaságosabb lenne az épület teljes elbontása. Műemlékvédelmi szempontból is értékelhetetlennek mutatkozott, helyi védelem alá sem került.

Az épület a használat hiányában egyre vizesebb lett, nyílászárói szétrohadtak, a tetőszerkezet károsodott, az épület folyamatosan beázott, így a belső burkolat (olajos padló) is elázott. A külső nyílászárók üvegezését betörték. A belső vezetékek (villany) tönkrementek. Az épület fűtése hagyományos fűtésen alapult, ezért ez elfagyni nem tudott. Lassan az Öregiskola telke ért csak valamit, amelyen az épület maradványai álltak. Az önkormányzat több ízben tárgyalt az épület sorsáról, hogyan lehetne a fő utcában éktelenkedő romot valahogyan hasznosítani vagy eltüntetni. A kilencvenes évek elejének privatizációs időszakában, a főváros közelségében elérhető objektum sok vállalkozó érdeklődését felkeltette. Közel húsz, kívülről jövő, különféle elképzelés látott napvilágot, a fegyverbolt nyitásától, az alapítványi iskola üzemeltetéséig.

Érdemi megállapodás nem született. Feltételezhető, hogy a vevő- és bérlőjelöltek tökeereje és az eladási szándék nem tudott egymásra találni. Már csak azért sem, mert a kilencvenes évek második felétől egyre erősödtek azok a hangok, amelyek az Öregiskolát egyértelműen „belső” ügynek mondták. Az 1994-es helyhatósági választási kampányban már minden induló platform foglalkozott az üggyel. Láthatóvá váltak azok az erők, amelyek egyértelműen elköteleződtek a hasznosítás (nem a bontás!) mellett, és a kulturális célú hasznosítás került a tervek középpontjába. A lakossági elvárások is feléle mutattak. A közvélekedés tehát egységes lett, egy dolog hiányzott a tervek, a közös cél megvalósításához: a forrás.



6. ábra: Az Öregiskola homlokzata 1996-ban  
Forrás: Györgyi Zoltán fotója

A lakosság ereje arra volt elég, hogy közadakozásból kicserélték a homlokzati nyílászárókat: egy-egy lakos, család, vállalkozó „örökbe fogadott” egy-egy ablakot. Ez a szépsézet beavatkozás valamelyest javított az épület megjelenésén. Önkormányzati forrásból a tető beázását sikerült átme-

netileg és részlegesen orvosolni. A lakosság óvó, szerető példája kezdett olyan erőssé válni, hogy időszakosan, nyáridőben „leverték” a lakatot az épületről, és ott a helyi művészek koncerteket adtak, szavaltak, kiállítottak. Ezekben az akciókban a Nagykovácsi Alkotóművészek Egyesülete és a későbbi intézményvezető, Diószeghy Tünde szerepe kiemelendő.

A felújítás első tényleges üteme 2004-ben indulhatott meg, a Turisztikai Látogató Központ ROP pályázata, illetve egy önkormányzati hitelkonstrukció segítségével. Ez a forrás és hitel tette lehetővé, hogy az épület bal oldali szárnya és az U alakú épület teljes tetőszerkezete megújulhatott. Ekkor költözhetett a könyvtár ebbe a szárnyba, ahol egy kisterem egészítette még ki a lehetőségeket. A könyvtár állományát mozdítható, összetolható polcrendszerre helyezték el, így az „összszecsukott” könyvtár terme lehetett a nagyterem. Györgyi Zoltán főépítész gondoskodó figyelmére Kádár Bálint és Miklós Balázs terveit a megvalósulásig elkísérte.

Az Öregiskola balszárnyának átadása után történt meg az intézmény megalapítása, a szervezeti és működési szabályzat elfogadása. A technikai-tárgyi feltételek mellett a státuszok kérdése is javulni látszott, a személyi állomány is sokat fejlődhetett. Az intézmény az elkövetkező hat évében „fél-szárnyal” működött. A baloldali szárnyban a könyvtári funkciók túlsúlyával a kisterem állt a lakosság rendelkezésére. A kisterem adott helyt az összes csoportfoglalkozásnak, a családi napoknak, a táncfoglalkozásoknak, a különféle vásároknak ugyanúgy, mint a képzőművészeti kiállításoknak. Ebben a teremben zajlottak a képviselő-testületi ülések és a polgári esküvők is. Példátlan erőfeszítéssel és igényes odafigyeléssel, megóvással sikerült a terem fizikai színvonalát úgy megőrizni, hogy a legünnepibb családi eseményeknek is méltó helyszínül szolgálhasson.

Az Inkubátorház A és a B épületének kialakítására, a jobboldali szárny rekonstrukciójára a HUSK pályázat, Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Együttműködési Program (Európai Regionális Fejlesztési Alap) kereteiben került sor, az épületrész 2013–2014-ben újulhatott meg. A vállalkozások inkubátori funkcióján túl a pályázati keretek lehetőséget teremtettek a közösségi funkciók beépítésére. Így a település hozzájuthatott egy 100-120 fős „színházteremhez”, nagyteremhez. Az épületek átadásával 2014 őszén valóra vált az álom: Nagykovácsi Nagyközség Öregiskolája újjászülethetett, a közgyűteményi-közművelődési feladatok ellátása méltó körülmények közé kerülhetett. Pordán Attila, Szekeres Zsuzsa voltak a klubkönyvtár utolsó igazgatói. Az Öregiskolába való költözés idején Gyarmati Hilda könyvtáros vitte az olvasószolgálatot.

Az ünnepi, 120. évben jó volt emlékezni rájuk, és jó volt végigjárni a könyvtár útját építményi, intézménytörténeti vonatkozásban is.





7. ábra: A könyvtár szabadpolcos része napjainkban  
Forrás: Reiss Borbála fotója



8. ábra: Az Öregiskola Közösségi Ház és Könyvtár homlokzata 2023 januárjában  
Forrás: Dienes Beáta fotója

1902-ben 173 kötetből állt az állomány, 1968-ban 3017 kötetet jegyzett fel a helytörténeti krónika, napjainkban pedig 23 000 darab felett van a kölcsönözhető állomány.

Az Öregiskola az elmúlt évek során a település közkedvelt intézménye lett. Napjainkban is, ha új olvasó, látogató érkezik az intézménybe, mindig elhangzik: „Azért ez nagyon szép!” És mi mindig, de a 120. ünnepi könyvtári évben különösen, büszkék vagyunk rá.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

B. Szatmári Lajos (szerk.): *Községi krónika, 1968–*. Kézirat.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I.* Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1910. 98–99.

G. Furulyás Katalin: Fejér György, a tudós paptanár Nagykovácsiban. *Nagykovácsi Helytörténeti Értesítő*, 2021. 1. szám. 1.

Greszl Ferenc: *Nagykovácsi honismereti olvasókönyv. A németek lakta magyarországi község története és sorsa.* Nagykovácsi, 2005.

[N. N.]: Ezerkétszáz falusi népkönyvtár. *Budapesti Hírlap*, 1902. december 24. 10–11.

[Saját tudósító]: Vidék. Ezer népkönyvtár. *Budapesti Hírlap*, 1901. december 25. 12.

Szabolcsi József Adalékok Nagykovácsi történetéhez. In Szabolcsy József – B. Szatmári Lajos – Jablonkay István: *Adalékok Nagykovácsi múltjából.* Nagykovácsi, 2001.

Szentmiklóssy Géza (szerk.): *A magyar feltámadás lexikona. (A magyar legújabb kor története)* Budapest, a magyar feltámadás lexikona kiadása, 1930.